

UOT 81.111.

Yeganə Qaraşova

fil.f.d.

Bakı Dövlət Universiteti

yegana_qrshv1287@mail.ru

İNGİLİS DİLİNDƏ MODAL FEİLLƏRİN STRUKTUR-SEMANTİK ANALİZİ

Açar sözlər: *modal feillər, ingilis dilində feillər, köməkçi feillər, məsdərlər, struktur-semantik kateqoriyalar.*

Key words: *modal verbs, verbs in English, auxiliary verbs, infinitives, structural-semantic categories.*

Ключевые слова: *модальные глаголы, глаголы в английском языке, вспомогательные глаголы, инфинитивы, структурно-семантические категории.*

Modal feillər imkan, niyyət, qabiliyyət və ya zəruriliyi göstərir. Onlar köməkçi feil olduqları üçün cümlənin əsas feili ilə birlikdə istifadə olunurlar. Modal feillər əsasən baş verməmiş ümumi vəziyyətlər və ya fərziyyələrlə əlaqəli olduğundan, onların əksəriyyəti indiki zamandadır. Bununla belə, onlardan bəziləri müxtəlif feil zamanlarında istifadə oluna bilər. Modal feil subyektin bir hərəkəti yerinə yetirmək və ya bir qabiliyyət nümayiş etdirmək kimi bir şeyə qadir olub olmadığını göstərə bilər. Modallıq danışan nöqteyi-nəzərindən reallığa münasibətini ifadə edir. Modal feillərin ümumi xarakteristikası onların mənacə modal, funksiyaya görə köməkçi, formaca qeyri-kafi olması, feil sistemində isə semantik və köməkçi feillər arasında aralıq mövqə tutmasıdır. Modallıq qrammatik və leksik vasitələrlə ifadə olunur. “İngilis dilinin qrammatikasının əvəzolunmaz mövzularından biri olan modallar, xüsusilə yeni başlayanlar üçün ingilis dilini öyrənmək kifayət qədər qarışıq ola bilər” [3].

Modal feillər məsləhət və ya istək kimi müəyyən fərziyyə şərtlərini ifadə etmək üçün istifadə olunur. Köməkçi feillər qismində çıxış etdiklərinə görə, mütləq özbaşına istifadə oluna bilməzlər. Bu iki nümunə arasındakı fərqi nəzərdən keçirin:

I swim every Tuesday.

I can swim every Tuesday.

Birinci misal sadə faktiki ifadədir. İkinci misalda *can* modal feili istifadə olunur.

Məlumdur ki, modal feillər məsdərin mükəmməl forması ilə birlikdə işlənə bilər. Eyni zamanda, məsdərin semantik yükü fərqli məna daşıyır və konkret modal feildən eləcə də kontekstdən asılıdır. Modal feildən istifadə keçmişdə olan bir hərəkətə, qeyri-real hərəkətə, müəyyən bir hərəkətə inam dərəcəsinə aid edilə bilər və gözlənilən əksinə bir hərəkətin baş verdiyini də göstərə bilər. Modal feillərdən sonra məsdəri əmələ gətirən “have” feili kiçildilmiş formada tələffüz olunur:

They must have ['mas'təv] gone away already.

İnkər və sual cümlələrində məsdərlə işlənən “can” modal feili keçmişdə baş vermiş bir hərəkət və ya hadisəyə inamsızlığı bildirir. “Müasir ingilis dilində “can” modal feilinin əsas mənaları sırasına şəxsi bacarığın ifadəsindən başqa, obyektiv mümkünlüyü də ifadə etmək mənası daxildir” [4, s.15].

Bütün ifadənin məzmunu keçmişə aiddirsə, həmçinin mürəkkəb cümlənin əsas hissəsinin feili keçmişdə bir hərəkəti göstərsə, “can” – “could” modal feilinin keçmiş zaman formasından istifadə olunur. Modal feil imkan, qabiliyyət, icazə, xahiş, imkan, təklif, sifariş, öhdəlik və ya tövsiyə kimi xüsusiyyətləri göstərmək üçün işlənən feil növüdür. Modal feillər həmişə semantik məzmunlu digər feilin əsas (məsdər) formasını müşayiət edir.

İngilis dilində modal feillər adətən *may, must, should, had better, need*, bəzən isə *dare* ilə istifadə olunur. İngilis və digər german dillərində modal feillər çox vaxt müəyyən qrammatik xüsusiyyətlərə görə fərqlənir. Modal köməkçi feil idarə etdiyi əsas feilin funksiyası haqqında məlumat verir. “Müasir ingilis dilində əsas səkkiz modal feil mövcuddur: *can, may, must, shall, will, ought, need, dare*. Maraqlıdır ki, ötən əsrin əllinci illərində nəşr olunmuş dərsliklərdə modal feillər kimi yalnız *can (could), may (might), must, ought, need* kimi feillər təqdim edilir, *shall, will* kimi feillər isə köməkçi feillər – *auxiliary verbs* kimi tədqiq olunur” [5, 145]. Modalların epistemik istifadələri deontik istifadələrdən inkişaf etməyə meyillidir.

Modal feillər “do” köməkçi feilindən istifadə edilərkən, sual və inkarlarda olduğu kimi söz ardıcılığında da görünür. Modal feilin məsdəri birlikdə mürəkkəb modal predikat əmələ gətirir, məsələn: I can swim. Bu, müxtəlif münasibətlərə aid ola bilər.

Müasir dilçilikdə nitq hissələrinin struktur-semantik kateqoriyalarının öyrənilməsinə yönəlmiş tədqiqatlar olduqca aktualdır. Modal feillər konkret prosesləri (hərəkəti) ifadə etmir, ancaq danışanın hərəkətə münasibətini, hərəkətin qiymətləndirilməsini, yəni mümkünlüyünü, zərurətini, ehtimalını, məcburiyyətini, icazəsini və s. özündə ehtiva edir. Modal feillər hərəkəti və ya vəziyyəti ifadə etməyən, lakin danışanın hərəkətə münasibətini əks etdirən xüsusi feillərin kiçik qrupudur.

İngilis dilindəki modal feillər xüsusi qrup təşkil edir və istifadə baxımından bütün digər feillərdən fərqliliklərə malikdir. Bu cür feillərin köməyi ilə bacarıqlarımızdan, xahişlərimizdən danışıq, icazə istəyirik, bir şeyi qadağan edirik, nəsihət veririk və öhdəliklərdən danışıq. Ona görə də bu mövzu ilə məşğul olmaq çox vacibdir. İngilis dilində modal feillər xüsusi mənası olmayan feillərdir, yalnız başqa feillə birlikdə işlənə bilirlər. İngilis modal feilləri modallığı, yəni danışanın hər hansı bir hərəkətə münasibətini – ifadə edir. “İngilis və Azərbaycan dillərində cümlənin sintaktik quruluşunda modal sözlər və söz birləşmələrinin müxtəlif vəziyyətlərində prosodik vasitələrin rolu eyni deyildir. Frazanın əvvəlində modal sözlər və söz birləşmələri istifadə edilərkən danışanın subyektiv münasibəti leksik vasitələrin köməyi ilə vurğulanır. Prosodik vasitələrin rolu frazanın sonunda modal sözlər və söz birləşmələri istifadə edərkən artır” [2, s.104]. Biz modal feillərin nə olduğunu və onların funksiyalarını müzakirə edəcəyik. “Modal feillər deyilmişir – onlar üçün sonluqları əvəz etmək lazım deyil. Onlardan sonra bizə to hissəciyi lazım deyil, amma mütləq başqa feilə ehtiyacımız var.

Can – bacarmaq, imkan, qabiliyyət, bacarıq, icazə deməkdir.

İnkar forması *can't* (*can not, cannot*).

I can drive a car. – Mən maşın sürə bilirəm.

My father can't play piano. – Atam pianoda ifa edə bilmir” [6].

Modal feilin əsas mənası, mümkünlüyü ilə yanaşı, fərziyyə konnotasiyası da ola bilər ki, ona görə də xəbər müəllifinin fikri izlənilir. Modal feillər məlumatın şübhəli olduğunu göstərə bilər, təbii ki, müəllif emosional qiymət verir və bununla da oxucuya emosional təsir göstərir. Bizə elə gəlir ki, bu modal feillər müəllifin fikrini daha asan qəbul etməyə kömək edir. Modal feillər təsvir olunan problemlə bağlı mülahizə və mühakimə yürütmək şəklində müəllif tərəfindən əldə edilən məlumatı ortaya qoyur. Modal feillərdən istifadə mətnin ifadə tonunu artırır, müəllifin niyyətini daha ifadəli edir. Müasir məqalə müəllifin nöqtəyi-nəzərinin düzgünlüyünün açıq və ya gizli sübutudur. Burada oxucuya məntiqi və emosional təsir var. Bu, müəllifin açıq-aşkar mövqeyi ilə qəzet məqaləsinin spesifik modallığını yaradır. “Modal feillər həmişə semantik məzmunlu digər feilin əsas (məsdər) formasını müşayiət edir” [10, s.33].

Dilçilikdə elmi paradigmanın antroposentrizmə doğru dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq dili immanent sistem hesab edən ənənəvi yanaşmadan (o cümlədən, strukturalizmin ifrat mövqeyi) fərqli olaraq, insanın təzahürü ilə bağlı məsələləri nəzərdən keçirmək zərurəti yaranmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, dildə münasibətlər müxtəlif səviyyələrdə həyata keçirilir: sintaktik, semantik, leksik, kateqoriya.

İngilis dilində qeyri-müəyyən formada feilin işarəsi to hissəciyidir. Çox vaxt cümlənin ətrafında qurulan əsas baza olan feildir, ona görə də demək olar ki, bütün dillərdə feillər mürəkkəb qrammatik qaydalara əməl edir. İngilis dilinin adi təsvirində to hissəciyi olan və ya olmayan əsas forma məsəldir. Bir çox dillərdə, feillər zamanı, aspekti, əhval-ruhiyyəni və səsi kodlaşdırmaq üçün flektiv olunur (formaca dəyişdirilir). Mövzularından, istinad etdikləri vaxtdan və ifadə etmək istədiyimiz digər fikirlərdən asılı olaraq bir çox fərqli formalar alırlar. Mənasına görə ingilis feilləri semantik və funksional olaraq iki hissəyə bölünür. Semantik (müstəqil) feillərin öz leksik mənası var, müəyyən bir hərəkəti və ya vəziyyəti bildirir. Xidmət feillərinin müstəqil mənası yoxdur. Onlar yalnız feilin və ya mürəkkəb predikatın mürəkkəb formalarını qurmaq üçün istifadə olunur.

“Müasir ingilis dilində *yarımmodal* (semi-modal) feillər vardır ki, bunlar müxtəlif mənada invariant yaratma qabiliyyətinə malikdir” [1, s.200]. *Yarımmodal* (semi-modal) feillərin aşağıdakı formaları var:

1. *Shall* yarımmodal feili;
2. *Should* yarımmodal feili;
3. *Will* yarımmodal feili;
4. *Would* yarımmodal feili;
5. *Dare* yarımmodal feili;
6. *Need* yarımmodal feili.

Modal feil idarə etdiyi əsas feilin funksiyası haqqında məlumat verir. Feillər ingilis dilində nitqin əsas hissələrindən birini təşkil edir. Dildəki digər söz növləri kimi, ingilis dilindəki feillər də ağır flektiv deyil. Əksər zaman, aspekt, əhval-ruhiyyə və səs birləşmələri köməkçi feillərlə konstruksiyalardan istifadə etməklə perifrastik şəkildə ifadə edilir.

Ümumiyyətlə, ingilis feilin yeganə flektiv formaları -s hərfi ilə bitən üçüncü şəxsin tək indiki zaman forması, keçmiş zaman (həmçinin *preterite* adlanır) formasıdır. Təxminən 200 qaydasız (irregular) feil olmasına baxmayaraq, əksər feillər sadə nizamlı şəkildə təsirlənir; demək olar ki, bütün hallarda nizamsızlıq keçmiş zaman və keçmiş zaman formalarına aiddir.

Cümlələrdə feillər şifahi predikat rolunu oynayır və ya mürəkkəb nominal predikatın bir hissəsidir. Məhz feilin sayəsində biz hərəkətin başlanğıcını, davamını, sonunu və ya obyektin vəziyyətini tanıyıyıq. “Modalların epistemik istifadələri deontik istifadələrdən inkişaf etməyə meyillidir” [7]. Məsələn, ingilis dilində başa düşülən əminlik hissi güclü öhdəlik hissindən sonra inkişaf etməlidir. Qeyd edək ki, ingilis dilində modal feillərin *to have* və *to be* istisna olmaqla, feilin şəxssiz formaları yoxdur.

Modallıq müxtəlif şərtləri əhatə edən və bir çox konstruksiyalarla izah edilə bilən geniş kateqoriyadır. Tipoloji nöqtəyi-nəzərdən konseptual məlumatları müxtəlif rakurslardan üzə çıxaracaq bir çox yanaşma tapmaq olar. *Can* feili ingilis dilində ən çox təmsil olunan modal feillərdən biridir. O, qədim ingiliscə cunnan 'know' (orta ingiliscə 'know how') sözündəndir. Bu feil birmənalı deyil və modal mənaların əhəmiyyətli bir sahəsini əhatə edir. Etimoloji cəhətdən *can* feili Hind-Avropa kökündən yaranmışdır.

“İngilis dilində *as must, have to, have got to, can't* və *couldn't* modal feilləri deduksiya və mübahisəni ifadə etmək üçün istifadə olunur. Bu modal feillər danışanın bir şey haqqında nə qədər əmin olduğunu bildirir” [8] [9].

You're shivering-you must be cold. (Sən titrəyirsən – üşümüşsən.)

Someone must have taken the key: it is not here. (Yəqin ki, kimsə açarı götürüb: o, burada deyil.)

I didn't order ten books. This has to be a mistake. (On kitab sifariş etməmişəm. Bu səhv olmalıdır.)

These aren't mine-they've got to be yours. (Bunlar mənim deyil – onlar sənin olmalıdır.)

It can't be a burglar. All the doors and windows are locked. (Oğru ola bilməz. Bütün qapı və pəncərələr bağlıdır.)

Can feilinin tərif təsviri onun leksiko-semantik variantlarının semantik palitrasını göstərən həcmli dil məlumatlarına çıxış açır, onun istifadəsinin bir sıra pragmatik kontekstlərini ortaya qoyur və bəzi hallarda bu feilin sinonimliyini göstərir. Lüğətdə müxtəlif dərəcədə və dolğunluqla bu feilin semantik məzmununu açan leksik-semantik variantların tərifləri verilmişdir.

Can feili leksik-semantik variantlarının diapazonunu özündə əks etdirir. **Can** feilinin semantik məzmununun təhlili nəticəsində məlum olmuşdur ki, *can* feili çoxmənalı feildir. Ən ümumi dəyərlər qabiliyyət dəyəri, hərəkəti həyata keçirmək üçün daxili qabiliyyət, icazə dəyəri və qabiliyyət nəticə dəyəridir. “*Can*” ehtimal mənasında nadir hallarda işlənə bilər və istifadə olunduqda müəyyən olma ehtimalı kifayət qədər yüksəkdir. Bununla belə, ehtimal mənasında daha çox “*could*” istifadə olunur.

Beləliklə, **can** feili subyektin müəyyən resurslara – bacarıqlara, biliklərə, maddi sərvətlərə və ya ona nəyisə etməyə imkan verən texniki avadanlıqlara malik olmasını bildirir. Bir şeyi gördüyünü, eşitdiyini, hiss etdiyini, dadını, qoxusunu, başa düşdüyünü və ya xatırladığını söyləmək üçün qəbul feilləri ilə istifadə olunur. Bu feil nəyisə etmək qabiliyyətini (fəal hərəkəti) indeksləşdirir və ya vəziyyətin müəyyən vaxtda nəyisə etməyə imkan verib-vermədiyini göstərir (xarici kontekst amillərinin köməyi ilə hərəkətin məhdudlaşdırılması). Bu, hərəkətə icazə verildiyini və agentin onu yerinə yetir-

mək hüququna və ya səlahiyyətinə malik olduğunu göstərir. **Can** feili bir sıra nitq hərəkətlərində – xahişlərdə və ya cümlələrdə, daha dəqiq desək, bir şeyin baş verməyəcəyi və ya davam etməyəcəyi ilə bağlı mühakimə və ya proqnozu vurğulamaq üçün istifadə olunur. **Can** feili ilə quruluş danışanın gözlənilməz bir hadisəni və ya bu hadisənin və ya hadisənin mümkünliyünü proqnozlaşdırdığı, həmçinin bəzən bir şeyin doğru olduğunu söyləmək üçün istifadə olunur. Bundan əlavə, siz onlardan narazı olduğunuzda və ya onu bəyənmədiyiniz zaman kiminsə bir şey etməli olacağını söyləmək üçün istifadə olunur.

Modal feillər “to do” xüsusi feilindən istifadə etmədən müstəqil surətdə sorğu və inkar formalarını düzəldir. Bu halda sualda modal feil cümlənin əvvəlində yerləşdirilir. Modal feilin inkar forması özündən sonra “not” hissəciyinin qoyulması ilə əmələ gəlir. Çox vaxt, xüsusən də şifahi nitqdə qısaldılmış formada birləşirlər. Aşağıdakı abbreviaturalar danışıq nitqində adətən mənfi formada istifadə olunur: *can't = can't, could not = couldn't, may not = mayn't, might not = mightn't, must not = mustn't, should not*. Yadda saxlamaq tövsiyə olunur ki, modal feillərdən sonra “*ought to*”, “*have (got) to*” və “*to be able to*” feillərindən başqa, “*to*” hissəciyi olmayan məsdərdən istifadə olunur. “*Can*” kimi “*must*” modal feili nitqdə çox işlənir.

Modal feillərin fərqləndirilməsinin funksional meyarı kommunikativ dilçilik sahəsində aparılan tədqiqatlarla bağlıdır. İngilis dilində cümlələrdə modalların istifadəsi ingiliscə cümlə qurma qaydalarına riayət etməklə ortaya çıxır. Məlum olduğu kimi, ingilis dilində cümlələrin qurulması subyekt, predikat və obyekt formasında həyata keçirilir. Modal feillər ingilis dilində ən vacib qrammatik mövzulardan biridir. Ümumiyyətlə, modal feillər ingilis dilini öyrənərkən tez-tez qarşılaşdığımız mövzulardır. Buna görə də ingilis dilində modal feillər öyrənmək qrammatika və struktur baxımından çox vacibdir. İngilis modalları qrammatik cəhətdən köməkçi feillər kimi təsnif edilir. Modallar ümumi mənada feillərə aid olan, mümkünlüyü, zəruriliyi və adekvatlığı bildirən ifadələrdir. Modal feillərin çoxmənalı olduğunu görmək asandır, lakin onların əsas mənaları imkan və zərurət mənalarıdır. Şəxsdən və saydan asılı olmayaraq bütün modal feillər eyni formaya malikdir. Hərəkət keçmişdə baş vermiş olsa belə, modal feil dəyişmir. Ancaq bir neçə istisna var:

can – could

may – might

have to – had to.

Modalların cümlə strukturları kifayət qədər sadədir, lakin hər modal feil fərqli mənə daşıyır. Odur ki, bu mövzunu yaxşı bildiyimiz zaman tərcümə suallarında, cümlə tamamlama və abzas suallarında çətinlik çəkmədən

cümlədəki modal feillərin mənasını açma biləri. Modal feillərin öyrənilməsi prosesində tələbələr üçün müəyyən çətinliklər yaranır. Bu, təkcə müəyyən modal feilin semantik komponentini tapmaq qabiliyyətinə deyil, həm də real nitqdə baş verən bütün modal sistemin qeyri-müəyyənliyi ilə bağlıdır. Dil öyrənənlər tez-tez həm semantik, həm praktiki, həm də qrammatik aspekt-dən modal feillərlə qarşılaşdıqda problemlərlə üzləşirlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində:

1. Allahverdiyeva F. Müasir ingilis dilində sadə cümlələrin invariant modelləri və variativliyi. Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2021.
2. Cahangirov F. Azərbaycan və ingilis dillərində modallığın struktur-semantik təhlili. Bakı: Elm, 2005.
3. İngilis dilində modal feillər. <https://www.getwordly.com/blog/az/ingilis-dilinde%20modal-feil/>
4. Qaraşova Y. İngilis dilində modal feillər və onların Azərbaycan dilində ifadə vasitəsi. Avtoreferat. Bakı, 2016.
5. Mürsəlova M. İngilis dilində modal feillərin funksiyaları. Filologiya məsələləri, № 6, 2019

Rus dilində

6. Английские модальные глаголы. Modal verbs. https://speakasap.com/media/pdf/en/grammar/modal_verbs.pdf

İngilis dilində

7. Bybee, Joan; Perkins, Revere; ve Pagliuca, William. Dilbilgisinin Evrimi , Univ. Chicago Press, 1994, s. 192-199
8. Modals – deduction (present) Archived 2014-12-15 at the Wayback Machine learnenglish.britishcouncil.org
9. Oxford Practice Grammar (Advanced), George Yule, Oxford University Press ISBN 9780194327541 Page:40
10. Palmer, FR, Mood and Modality, Cambridge University Presents, 2001, s. 33

Garashova Yeganeh

Summary

Structural-semantic analysis of modal verbs in English

In general, modal verbs are topics that we often come across when learning English. The article reveals the importance of studying modal verbs in English in terms of grammar and structure. Studies show that points of view on this problem

have changed significantly in the course of development. English modal verbs are grammatically classified as auxiliary verbs. Modal forms are expressions related to verbs in a general sense, expressing possibility, necessity and adequacy.

The article provides information on the structural and semantic analysis of modal verbs in the English language. The author refers to very relevant research aimed at studying the structural and semantic categories of parts of speech.

Гарашова Егане

Резюме

**Структурно-семантический анализ модальных глаголов
английского языка**

В целом, модальные глаголы – это темы, с которыми мы часто сталкиваемся при изучении английского языка. В статье выявляется важность изучения модальных глаголов в английском языке с точки зрения грамматики и структуры. Исследования показали, что **точки зрения** на эту проблему существенно менялись в ходе развития. Английские модальные глаголы грамматически классифицируются как вспомогательные глаголы. Модальные формы – это выражения, относящиеся к глаголам в общем смысле, выражающие возможность, необходимость и адекватность.

В статье представлена информация о структурно-семантическом анализе модальных глаголов английского языка. Автор ссылается на весьма актуальные исследования, направленные на изучение структурно-семантических категорий частей речи.

Rəyçi: fil.f.d., dos. G.Əliyeva

Redaksiyaya daxil olma: 27.09.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 12.10.2021

Çapa qəbul olunma: 10.11.2021